

Umûm-Husûs Bağlamında Harf-i Ta‘rifin Anlam Yelpazesi*

The Conception of the Definite Article in the Context of Oumoûm-Khousûs

Yakup KARA¹ , Şükran FAZLIOĞLU¹

*Bu çalışma, "Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi (Karâfi Örneği)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: YK. 0000-0003-1187-4654;
Ş.F. 0000-0003-3738-4645

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yakup KARA (Dr. Arş. Gör.),
Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili
ve Belâgatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: yakup.kara@marmara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.08.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.10.2020

Kabul/Accepted: 18.10.2020

Atıf/Citation: Kara, Yakup & Fazlıoğlu S.
"Umûm-Husûs Bağlamında Harf-i Ta‘rifin
Anlam Yelpazesi". *Şarkiyat Mecmuası - Journal of
Oriental Studies* 37 (2020), 127-139.
<https://doi.org/10.26650/jos.2020.010>

öz

Dinî nasların delâlet ettiği manaları gösteren yegâne araç olması, lafız muhtelif ilim dalları tarafından farklı tasniflere tabi tutulmak suretiyle titizlikle inceleme konusu yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple lafızlar, farklı disiplinlerde çeşitli açılardan ele alınmıştır. Örnek olarak lafızları lûgat ilmi, ifade ettiği lugavî anlamların tespiti bakımından; sarf ilmi muhtelif morfolojik hususiyetleri ve bunun manalarda vücuda getirdiği zenginlikler açısından; nahiv ilmi, anlamlı bir cümle içerisindeki konumları açısından; *meânî*, *beyân* ve *bedî* olarak tasnif edilen belagat ilmi ifade ettiği edebî değer ve sanatlar bakımından; ve son olarak vaz' ilmi lafızların manaya delâlet edecek surette tayin edilmesi ve lafız-anlam ilişkisi bakımından incelemiştir. Fıkıh usûlü ise lafızları dinî nasların manaya delâletlerini tespit bağlamında özel olarak inceleme konusu yapmıştır. Dinî nasslardan hüküm ve bilgileri elde edip hayata tatbik etmek dilsel konulara dayandığı için usul âlimleri dil meselelerine çok fazla zihin yormuşlardır. Zira İslam düşünce geleneği bünyesinde dilbilime dair incelemelerin en bereketli olduğu alanların belâgat, mantık, vaz' ve fıkıh usûlü ilmi olduğu görülür. Harf-i ta‘rif, zikredilen alanlarda ve özellikle bu alanların umûm-husûs'a ilişkin konularında etkin bir rol oynamıştır. Bu çalışmamız, dinî nassların anlaşılması ve yorumlanması noktasında oldukça önemli bir yere sahip olan harf-i ta‘rifin ifade ettiği anlam zenginliklerini, söz konusu ilimlerin verilerini dikkate alarak inceleme amacına matuftur.

Anahtar kelimeler: Arap dili, umûm-husûs, harf-i ta‘rif, cins, istiğrâk

ABSTRACT

The fact that it is the only tool that shows the meanings implied by the religious doctrines has resulted in the word being subjected to different classifications by various branches of science and being subject to careful examination. Linguistics has examined words in order to determine the literal meanings they refer to. The discipline of morphology examines different morphological features and the variety brought by these features to meanings in the body; the grammar examining the positioning of wordings in meaningful sentences; eloquence which examines within the meaning, declaration and body of the literary arts; the science of 'wad', examines the

appointing of the indication of the meaning and the relationship between wording-meaning. The science of legal theory (usûl-i fiqh) on the other hand specifically analyzes wordings in the context of the denotation of meaning of religious text. As deriving judicial verdict and knowledge from religious texts are dependent on lingual matters, the legal theorists have shown diligent care in matters of language, just as much as linguists. Thus it can be deduced that within the tradition of Islamic thought, linguists have been the most fertile within the fields of logic, rhetoric and legal theory. In this context, the aforementioned fields of study have played an active part in utilizing the definite article as part of oumoum-khousous. Therefore, this study aims to examine the substantiality of meaning which emits from the definite article as it is essential in interpreting and understanding religious texts by taking into account the outputs of the mentioned fields of study.

Keywords: Arabic language, oumoum-khousous, definite article, genus, istiğrāk

EXTENDED ABSTRACT

Words expressing generality (oumoum) are subject to different categories, one of them being the word described with the definite article signifying istiğrāk. This study begins by explaining the place of the definite article within word categories in Arabic, after which a closer investigation is carried out by dividing the definite article into its three main types: ahd, genus (jins) and istiğrāk. Of these, ahd is dealt with under three headings: al-ahd al-zikrī, al-ahd al-zihnī and al-ahd al-hārijī; while istiğrāk is discussed under two headings: al-istiğrāk al-haqīqī and al-istiğrāk al-'urfī.

First, the different types of "ahd" are examined. In this context, when a word that is mentioned previously within an expression is reused with the same meaning, the definite article at the beginning of the second word is called al-ahd al-zikrī; secondly, the definite article at the beginning of a word, that has not previously been mentioned, but that for any reason indicates a known thing, is called al-ahd al-zihnī; and thirdly, the definite article at the beginning of a word, which indicates a known thing within our environment and is understood as such when mentioned, is called al-ahd al-hārijī.

In the next section, another one of the definite article's tripartite division of ahd-genus-istiğrāk, namely genus, is discussed. It is determined that when the word preceded by the definite article does not identify a specific being but refers to a species in nature, the definite article in this context expresses the genus, which is also called the truth (haqīqa) and the quiddity (māhiya).

Subsequently, the third type of definite article, namely istiğrāk, is examined. It is emphasized that the definite article signifies istiğrāk, if and when it indicates all members of the genus name. It is pointed out that the criterion for the definite article expressing istiğrāk, in other words, the most important factor that distinguishes this type from the definite article indicating genus, is that its meaning is distorted when it is preceded by the word كل. This is the most vital point of distinguishing the definite article indicating istiğrāk from the definite article indicating the genus because when the word كل is supposed before the word with the definite article indicating genus, the meaning is distorted. Also, the definite article indicating istiğrāk

is divided into two parts: al-istigrāq al-haqīqī and al-istigrāq al-‘urfī; al-istigrāq al-haqīqī is when it is meant to express all components that are within the scope of a word in terms of language, while al-istigrāq al-‘urfī is used when the word indicates ‘all components’, not in terms of language but in terms of custom.

After these deductions about the definite article, it is concluded that the definite article only indicates generality (oumoūm) when it is of the type expressing istigrāq, and that with the other types, it is not the case that the definite article indicates generality (oumoūm).

Giriş

Umûm-husûs meselesi başta fıkıh usulü olmak üzere pek çok disiplinin üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Çünkü lafzı esas alan bu konu fikhin ruhu, usûl ve teşriin özü olarak kabul edilmiştir. Bir lafzın umum ya da husus ifade etmesini dilciler de yakından incelemiş, hangi dilsel yapıların umum ifade ettiği üzerinde durmuşlardır. Buna göre, hem dilcilerin hem de usulcülerin kahir ekseriyetine göre umûm ifade eden lafızlar şunlardır¹:

- (1) جميع كل، lafızları,
- (2) İstiğrâk ifade eden harf-i ta'rîf (أل) ile gelen çoğul lafız,
- (3) İstiğrâka delalet eden harf-i ta'rîf (أل) ile gelen müfred lafız,
- (4) Muzaf olarak gelen çoğul lafız,
- (5) Marifeye muzaf olarak gelen müfred lafız,
- (6) İsm-i mevsüller,
- (7) Şart isimleri,
- (8) İstifham isimleri,
- (9) Nefiy ya da nehiyden sonra gelen nekire.

Böylece umûm lafızlar dokuz ana başlık altında inceleme konusu yapılır. Bu bağlamda, genelde lafzı marife kılan harf-i ta'rîf, Arap dili gramerinin temel taşlarından biri olup aynı zamanda en önemli umûm lafız unsurlarından birini teşkil eder.

I. Arap Dili'nde Harf-i Tarif Kategorisi

Arap Dili'nde müstakil bir anlama delalet edip etmemesi açısından *isim*, *fiil* ve *harf* olmak üzere üç kısma ayrılan kelimenin çeşitlerinden olan ve genelde dilciler tarafından, zamandan bağımsız müstakil bir anlama delalet eden lafız olarak tarif edilen isim, farklı açılardan çeşitli taksimlere tabi tutulduğu gibi belirli olup olmaması açısından da ma'rife ve nekire olmak üzere ikiye ayrılır. Zeyd ve Mekke gibi muayyen bir anlama delalet eden kelime marife; adam ve kitap gibi ğayr-ı muayyen bir anlama delalet eden kelime ise nekire adını alır. Marife kelimenin ise zamir, ism-i işaret, alem, ism-i mevsul, harf-i ta'rîfli kelime ve marifeye muzâf olan isim olmak üzere altı türü vardır.² Bunlar içerisinden konumuzu teşkil eden harf-i ta'rîf'in (أل takısı) ifade ettiği anlamlar ise genel kabule göre *ahd*, *cins* ve *istiğrâk* olmak üzere üç kısma ayrılır.³

- 1 İbn Cinni, *el-Hasâis*, I, 82-83; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 311-313; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, s. 263-264; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 243-244; İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb*, I, 310; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 25; İbn Mâlik, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*, III, 1170; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, III, 207; Dönmez, İbrahim Kafî, *İslâm hukuk ilminin esasları: (usulü'l-fikh)*, s. 345-347; Atar, Fahreddin, *Fıkıh usulü*, s. 188-190.
- 2 Müberred, *el-Muktedab*, I, 141; İbn Fâris, *Fıkhu'l-luga*, s. 48; Abdülkahir el-Cürcânî, Ebü Bekr Abdülkahir b. Abdurrahman (v. 471/1078), *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2004, s. 4; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 6; Kelime ve lafız arasındaki ilişki için bkz. Fazlıoğlu, Şükran, "Hakikat, Mecaz ve Kinâye Arasında, "Kelime" Vaz' mı, İsti'mal mi? : İzhâr ve Şerhleri Çerçevesinde Kelime'nin Tanımı Üzerine Bir Soruşturma", *Balikesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, 2019, III, s. 125-126.
- 3 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, s. 314; Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Hem'ü'l-hevâmi'fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1418/1998, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi*, s. 84.

II. Harf-i Tarifin Çeşitleri

Arap dili'nde isme marife anlamı kazandıran unsurlardan biri olan ل takısı aynı zamanda isme umûm (tümel) anlamı kazandıran önemli araçlardan biridir. Yani ilkesel olarak *ahd* (marife) ifade eden diğer bir ifadeyle isme belirlilik anlamı katan harf-i ta'rifin, bunun dışında, *istiğrâk* olarak kullanılıp bir türün tüm fertlerine delalet etmesi söz konusu olabileceği gibi *cins* olarak kullanılıp bir türün mahiyetine delaleti de söz konusu olabilmektedir. Buna göre harf-i ta'rif *ahd*, *cins* ve *istiğrâk* ifade etmesine göre üçe; bunlardan *ahd* da kendi içerisinde *ahd-i zihni*, *ahd-i zikri* ve *ahd-i hârici* olmak üzere üçe; *istiğrâk* ise *istiğrâk-ı hakiki* ve *istiğrâk-ı orfi* olarak ikiye ayrılır.⁴ Bu genel taksimden farklı olarak *Fıkhu'l-luga* eserinin yazarı İbn Fâris ise ل takısının *cins* ve *ahd* olmak üzere ikiye ayrıldığını zikreder.⁵ Kanaatimizce İbn Fâris'i bu görüşe sevkeden husûs, İmam Birgivi gibi⁶ başka dilcilerde de görüldüğü üzere *istiğrâk*, *cins* ifade eden ل takısının bir türü olarak değerlendirmesidir.⁷

A. Ahd

Harf-i ta'rifin en önemli amaçlarından biri nekire kelimenin başına getirilip *cins* lafzın kapsamına giren fertlerden birini tayin etmektir.⁸ Örnek olarak konuşan kişi, birine «جاء الرجل» (Adam geldi.) diyorsa bu cümlenin muhatabı muhakkak adamı tanıyordur. Muhatabın söz konusu adamı tanınması da ya daha önce onu görmesi, ya o adam hakkında konuşulması, yahut bu ikisinin dışında başka bir yol ile gerçekleşmiştir. Aksi halde bu cümle anlamsız olurdu. Mesela muhatabın onu tanımadığı ya da daha önce zikri geçmediği, yani adam hakkında herhangi bir tasavvura sahip olmadığı halde mütekellimin «جاء الرجل» (Adam geldi.) demesi dil açısından yanlış bir cümledir.

Tersinden bakılacak olursa, şayet konuşan kişi «جاء رجل» (Bir adam geldi.) derse, bununla “رجل” (adam) lafzının mâ-sadakı olan herhangi bir ferdi kastetmiş olur ki bu ferd, gayr-ı muayyen bir ferd olup müphem bir mana ifade eder. Dolayısıyla muhatab o ferd hakkında herhangi bir tasavvura sahip değildir.

ل takısının hem lafız hem de mana bakımından marifelik (belirlilik) ifade etmesi yalnızca bu kategoride söz konusudur. *Cins* yahut *istiğrâk* ifade eden ل takısının geldiği isim ise lafız bakımından marife olmakla birlikte mana bakımından nekiredir. Harf-i ta'rifin en yaygın kullanım şekli olan “muayyen bir ferdin kastedilmesi” anlamını ifade eden *ahd* de *zikri*, *zihni* ve *hârici* olmak üzere üç kısma ayrılır.

4 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, s. 314; Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Hem'ü'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1998, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 84; Yakup Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi (Karâfi Örneği)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 224.

5 İbn Fâris, *Fıkhu'l-luga*, s. 63-64.

6 Bkz. Birgivi, *İzhârü'l-Esrar*, s. 156, 158.

7 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, s. 314; Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Hem'ü'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1998, I, 259.

8 Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (792/1390), *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, Mısır: el-Matbaatü'l-mahmûdiyye et-ticâriyye, 1356/1937, s. 77.

1. Ahd-i Zikrî

Bir sözde önceden geçen bir isim tekrar edildiğinde ve onunla aynı anlam kastedildiğinde harf-i ta'rîf alır ve bu *ahd-i zikrî* diye isimlendirilir. “Bana bir adam geldi ben de o adama ikramda bulundum.” cümlesinde olduğu gibi. Zira cümlenin sonundaki “الرجل” kelimesiyle kastedilen, daha önce zikri geçen adam olduğu için harf-i ta'rîf almış ve kelime belirlilik kazanmıştır. Yine *إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا فَعَصَىٰ* (Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi, size de, hakkınızda şahidlik edecek bir peygamber gönderdik. Ama Firavun o peygambere karşı gelmişti)⁹ ayetinde de bunun örneği vardır. Zira burada daha önce zikredilen رسول sözcüğüyle sonrasında zikredilen رسول ile kastedilen aynı olduğu için, ikinci kez zikredilen kelime belirlilik kazanmış ve bu sebeple harf-i ta'rîf almıştır.¹⁰

الذكر (erkek) ve الانثى (kız) kelimelerinin başındaki ال takısı ahd-i zikrî kabilindedir. Nitekim ayetin hemen öncesinde قَالَتْ كَأَلَيْتِي *Rabbim! Ben onu kız doğurdum.*¹² ifadesinde انثى kelimesi geçer. Bir önceki ayette محررا *Karnumdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım.*¹³ (azatlı bir kul) kelimesiyle ذكر (erkek) kelimesine telmihte bulunulmuştur. Nitekim her ne kadar ما ism-i mevsûlu hem erkek hem dişi için kullanılsa da “tahrîr” kavramı yalnızca erkek çocukların Beytü'l-Makdis'e hizmetçi olması için azad edilmesini ifade eden bir kavramdır.¹⁴

2. Ahd-i Zihni

Daha önceki bir kelamda zikredilmeyen ya da yakınıımızda bulunmayan, bununla birlikte bir şekilde önceden bilinen bir varlıktan söz edildiğinde kelimeye getirilen harf-i ta'rîf *ahd-i zihni* adını alır ki Suyûtî gibi bazı alimler buna *ahd-i ilmî* adını verirler.¹⁵ *إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ* (İkisi mağarada olduklarında)¹⁶ ayetindeki الغار (mağara) kelimesindeki harf-i ta'rîf böyledir. Zira ayette daha önce غار kelimesinin zikri geçmemiştir, lakin mütekellim ve muhatab nezdinde bu kelimeyle kastedilenin Hz. Peygamber ile Hz. Ebûbekir'in hicret esnasında saklandıkları mağara olduğu bir şekilde bilinmektedir. Bu yüzden bu kelime harf-i ta'rîf almıştır.¹⁷

9 Müzzemmil, 73/15-16.

10 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 315; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, I, 259; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 225.

11 Âli İmran, 3/36.

12 Âli İmran, 3/36.

13 Âli İmran, 3/35.

14 el-Kazvîni, Ebû'l-Meali Celaleddin el-Hatîb Muhammed (739/1338), *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa: el-meâni ve'l-beyân ve'l-bedi'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003, s. 47; et-Teftazânî, *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, s. 77-78.

15 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 316; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi'*, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi*, s. 85; Yakup Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 226.

16 Tevbe, 9/40.

17 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 316; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi'*, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi*, s. 85; Yakup Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 226.

Konuyla ilgili bir diğer örnek إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ (*Sana o ağacın altında biat ederlerken*)¹⁸ ayetinde vardır. Zira bu ayetteki الشَّجَرَةِ (ağaç) lafzı daha önce geçmemesine rağmen ashâb-ı kirâmın Hudeybiye’de Efendimiz (s.a.v.)’e biat ettiği ağacın kastedildiği bir şekilde bilinmektedir.¹⁹

Yine, قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (*Dedi ki: ‘Sizin onu götürmeniz gerçekten beni üzer ve siz ondan habersiz iken onu kurdun yemesinden korkuyorum.’*)²⁰ ayetindeki “الذَّنْبُ” (kurt) kelimesinin başındaki harf-i ta’rif ahd-i zihni içindir ve zihinde önceden bir şekilde malum olan kurt cinsinin bir ferdi kastedilmektedir.

3. Ahd-i Hâricî

Daha önceki bir kelimada zikredilmeyen, bununla birlikte, çevremizde yahut yakınımızda bulunduğu için malum, mahsûs (محسوس) ve meşhûd olan ve işitildiğinde anlaşılan varlıklardan söz edildiğinde kullanılan harf-i ta’rif ahd-i hâricî denir ki İbn Hişâm gibi bazı alimler buna ahd-i huzûrî²¹ adını verirler.²² Örneğin اذهب الى السوق (Çarşıya git..) sözünde geçen السوق “çarşı” kelimesindeki harf-i ta’rif ahd-i hâricî içindir. Zira muhatab, mütekellim bu kelimeyle hangi çarşığı kastettiğini bilir. Doğal olarak etrafında bulunan en yakınındaki çarşı neresi ise orası kastedilir.²³

الرجل (adam) ile kastedilen, ortamda hazır bulunması ve kendisine işaret edilen şahıs olması dolayısıyla bellidir. O sebeple bu cümledeki ال takısı da ahd-i huzûrî adını alır.

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (*Bugün size dininizi tamamladım.*)²⁴ âyet-i kerimesinde de اليوم (bugün) lafzı ile, muhataplara hitapta bulunulan, meşhûd ve mahsûs olan ayetin indirildiği gün veya zaman diliminin kastedildiği bellidir.²⁵

B. Cins

Elif-lam takısı, cins kavramın fertlerinden muayyen bir varlığı ifade etmesi için değil bilakis bir türün mahiyetini, hakikatini ifade etmesi için kullanılmışsa bu elif-lam takısı *cins* içindir ki bu ال takısına bu sebeple *ta’rifü’l-mâhiyet* dendiği gibi *tarifü’l-hakikat* de denir.²⁶ Bu ال

18 Feth, 48/18.

19 İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, s. 316; Suyûtî, *Hem’ü’l-hevâmi*, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi*, s. 85.

20 Yusuf, 12/13.

21 Ahd-i huzûrî diye isimlendirilmesinin sebebi, zikredilen harf-i tarfilî kelimenin, yanımızda ya da çevremizde hazır bulunması dolayısıyla mütekellim ve muhatab nezdinde bilinir olmasıdır.

22 İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, s. 317-318; Suyûtî, *Hem’ü’l-hevâmi*, I, 260; Güman, *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi*, s. 85; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 226.

23 İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, s. 317-318; Suyûtî, *Hem’ü’l-hevâmi*, I, 260; Güman, *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi*, s. 85; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 226.

24 el-Maide, 5/3.

25 İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, s. 317-318; Suyûtî, *Hem’ü’l-hevâmi*, I, 260; Güman, *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi*, s. 85.

26 el-Kazvîni, Ebû’l-Meali Celaleddin el-Hatîb Muhammed (v. 739/1338), *Telhisü’l-Miftâh*, Tahkik: Yrd. Doç. Dr. Musa Alak, İstanbul, 1436/2015, s. 39; et-Teftazânî, *Şerhu’l-Muhtasari’l-meanî*, s. 77-78; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, s. 320-321; Suyûtî, *Hem’ü’l-hevâmi*, I, 259; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 227.

takısının ölçütü, cins ifade eden ال takılı bir kelimenin başına ne hakikaten ne de mecazen كل lafzının getirilememesidir. Örneğin وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Her canlı şeyi sudan yarattık.)²⁷ ayetinde الماء “su” kelimesindeki harf-i ta'rîf *cins/mahiyet* ifade eder. Yani kastedilen, belirli bir su (ahd) yahut bütün sular (istiğrâk) değil mahiyet olarak su, yani su cinsidir.²⁸ Sağlamasını yapacak olursak, cins ifade eden ال takılı kelime olan الماء nün başına كل lafzı getirildiğinde “suyun tamamından yarattık” gibi bir anlam ifade eder ki bu, vakiya mutabık olmayan bozuk bir manadır. O halde buradaki harf-i ta'rîfin istiğrâk ifade etmesi imkansızdır.

Yine النساء (Vallahi kadınlarla evlenmeyeceğim.) cümlesinde de النساء “kadınlar” kelimesindeki harf-i ta'rîf *mahiyet/cins* ifade eder. Yani belirli bir kadın değil mahiyet olarak kadın kastedilmektedir. Bu yüzden de kişi herhangi bir kadınla evlense yemini bozulmuş olur.²⁹

الدینار خیر من الدرهم (Dinar (cinsi) eşekten daha değerlidir), الفرس خیر من الحمارة (At (cinsi) eşekten daha değerlidir), الفهد أسرع من الذئب (Leopar kurttan daha hızlıdır.) örneklerinde de mezkur kelimelerin başında yer alan ال takısı *cins/mahiyet* ifade eder.³⁰ Nitekim sırasıyla gidecek olursak ilk örnekteki at ya da eşek ile bu iki cins hayvanın belirli bir ferdi; ikinci örnekteki altın ve gümüş ile, bu iki cins madenin belirli bir ferdi; ve üçüncü örnekteki leopar ve kurt ile bu iki cins hayvanın belirli bir ferdi kastedilmemekte, aksine “bu cins, bu cinsten daha hayırlı” ya da “daha hızlı” anlamı kastedilmektedir. Bunun manası, atın her bir ferdinin eşekten, dinarın her bir ferdinin gümüşten daha hayırlı olduğu yahut leopar cinsinin her bir ferdinin kurt cinsinin her bir ferdinden daha hızlı olduğu değildir. Bilakis, eşeğin attan, gümüşün de altından daha hayırlı olduğu bir ferdinin bulunması; ve kurdun da leopardan daha hızlı olduğu herhangi bir ferdinin mevcut olması mümkündür. Aynı mantığı burada uygulayacak olursak, الفرس ve الحمارة kelimelerinin başına كل lafzı getirildiği takdirde “bütün atlar bütün eşeklerden daha değerlidir” gibi bir anlam çıkar ki, bu da vakiya mutabık olmayan bozuk bir manadır. Zira herhangi bir at ferdinden daha değerli bir eşek ferdinin bulunması pekala mümkündür. O halde bu kelimelerin başındaki harf-i ta'rîfin istiğrâk için olması mümkün değildir.

Cins ifade eden harf-i ta'rîf, başına geldiği ismi marife kılmaz, bilakis bu tür ال takısının başına geldiği isim, mana olarak nekiredir.³¹ Zira, “خلق الله الإنسان من الطين” (Allah insanı çamurdan yarattı) cümlesinde الطين kelimesinin başındaki ال takısı cins içindir ve burada, Allah'ın insanı belirli bir topraktan yarattığı kastedilmemektedir. Dolayısıyla cümle tam olarak “خلق الله الإنسان” (Allah insanı bir çamurdan yarattı) anlamını ifade eder.

27 Enbiyâ, 21/30.

28 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 320-321; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi*, I, 259; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 227.

29 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 321; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi*, I, 259.

30 Kazvîni, Ebû'l-Meali Celaleddin el-Hatîb Muhammed (739/1338), *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğa: el-meâni ve'l-beyân ve'l-bedî*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, s. 47; et-Teftazânî, *Şerhu'l-Muhtasari'l-meani*, s. 78.

31 el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, s. 40.

C. İstiğrâk

Başına geldiği cins ismin tüm fertlerini kapsıyorsa bu harf-i ta'rîf istiğrâk içindir ki bu, istiğrâku'l-efrâd olarak da isimlendirilir.³² Bunun ölçütü, başına كل lafzı getirildiğinde anlamının bozulmamasıdır. Örneğin وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (*İnsan zayıf yaratılmıştır*)³³ ayetinde الإنسان “insan” kelimesinin başındaki harf-i ta'rîf istiğrâk ifade eder. Yani bu kelime istisnasız tüm insan fertlerini kapsar ve insan kavramının ma-sadak'ı olan herhangi bir ferdin bu beşeri zayıflık, acizlik kapsamının dışında kalması söz konusu değildir. Aynı şekilde bu kaziyenin mâ-sadak'ı/misadâk'ı olan mefhûma/anlama muhâlif/aykırı herhangi bir ferdin mevcudiyeti/varlığı mümtenedir (imkansızdır). Zira bu kelimenin başına كل lafzını getirdiğimizde anlam bozulmamaktadır.³⁴ Çünkü bu takdirde kaziyeye “insanların tamamı/bütün insanlar zayıf yaratılmıştır” anlamını ifade eder ki bu mana vakıyala mutabakat arzeder.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا (...*İnsan gerçekten ziyan içindedir: Bundan ancak iman edenler.... müstesnadır.*)³⁵ ayetindeki الإنسان kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Zira bu kelimeyle tüm insanlar kastedilir ve bu kelimeyle tüm insanlar kastedildiği için de kendisinden sonra istisnâ edati gelmiştir. Şayet harf-i ta'rîf burada istiğrâk için olmasaydı “insan” kelimesi müstesna minh olamazdı.³⁶ Zira ahd ifade etmiş olsaydı “insan” kelimesiyle muayyen tek bir ferd kastedilmiş olurdu ki, bu durumda, böyle bir lafızdan istisna yapılması imkânsız hale gelirdi. Çünkü tek bir şahıstan bazı fertlerin istisna edilmesi gibi bir mananın tasavvuru mümkün değildir.

Umûm-husûs konusuna ciddi kafa yoran ve bu konuyu *el-İkdü'l-Manzûm fi'l-husûs ve'l-umûm* adlı eserinde detaylıca inceleyen Karâfi, umûm ifade eden elif-lam takısı konusunda farklı bir fikir ileri sürerek şu örneği verir: من أكبر الكبار أن يسب الرجل أباه “*En büyük günahlardan biri, kişinin babasına sövmesidir.*” Bunu söyleyen Hz. Peygamber'e ashâbı “*Ey Allah'ın Rasûlü bir adam babasına nasıl sövebilir ki?*” diye sorarlar. O da “*Kişi bir adama söver ve adam da o söven şahsın babasına söver.*”³⁷ şeklinde cevap verir. Karâfi bu hadisteki “*En büyük günahlardan biri, kişinin babasına sövmesidir.*” cümlesinde mecaz olduğu hususunda icma' gerçekleştiğini söyler. Çünkü burada “*babaya sövmek*” ile kastedilen “*babaya sövülmesine sebep olmak*”tır. Yani sebep yerine müsebbep zikredilerek mecaz yapılmıştır. Ayrıca, hadiste zikredilen الرجل kelimesinin başındaki harf-i ta'rîf cins ifade eder, bu yüzden bu lafız umûm anlamındadır. Hadisteki أب kelimesi de bu umûm anlamında olan الرجل kelimesine râci' olan zamire muzaf yapılmıştır. Umûm lafza muzaf olan lafız da umûm anlamı kazanır. Zira cins isim muzaf yapıldığında umûm ifade eder. Bu şekilde iki açıdan burada icma' yoluyla umûm gerçekleştiğini söyler.³⁸

32 et-Teftazâni, *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, s. 79.

33 Nisâ, 4/ 28.

34 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 319; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi*, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 86; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 228.

35 Asr, 103/1-3.

36 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I, s. 319; Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi*, I, 259; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 86.

37 Müslim, *Kitâbu'l-îmân*, Bâbu'l-kebâir,.

38 Karâfi, *el-İkdü'l-manzûm*, I, 279-280.

İstiğrak ifade eden harf-i ta'rîf de istiğrâk-ı hakiki ve istiğrâk-ı örfî olarak iki kısma tabi tutulur.

1. İstiğrâk-ı Hakîkî

İstiğrâk-ı hakîkî, dil açısından lafzın kapsamına giren tüm fertlerin kastedilmesidir.³⁹ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ “(O, bütün) Gizliyi ve açığı bilendir.”⁴⁰ âyetinde olduğu gibi. Zira bu ayetteki الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ (gizli ve açık) kelimelerinin başındaki ال takısının istiğrak ifade etmesi dolayısıyla ayet “bütün gaybı ve bütün açığı bilendir” anlamına delalet eder ki gizli ya da açık şeylerin tek bir ferдинin dahi Allah’ın ilminin dışına çıkması imkansızdır.

2. İstiğrâk-ı Örfî

İstiğrâk-ı örfî ise dil açısından değil, örf açısından lafzın kapsadığı tüm fertlerin kastedilmesidir.⁴¹ جمع الأمير الصاعغة “Emir, tüm kuyumcuları topladı.” örneğinde olduğu gibi. Nitekim buradaki الصاعغة kelimesinin başındaki ال takısı istiğrâk-ı örfî anlamını ifade etmesi sebebiyle bu lafızla, dünyadaki bütün kuyumcular değil, Emir’in beldesindeki tüm kuyumcular kastedilir.⁴²

Sonuç

Umûm sigalarının bir kategorisini teşkil eden elif lam takılı olan umûm sîgaları, başına lâm-ı ta'rîf getirilmiş istiğrâk ifade eden lafızlardan müteşekkildir.

Araştırmada elde edilen sonuca göre harf-i ta'rîf *ahd*, *cins* ve *istiğrâk* ifade etmesine göre üçe ayrılır. Bunlardan *ahd* da kendi içerisinde *ahd-i zihni*, *ahd-i zikri* ve *ahd-i hâricî* olmak üzere üçe; *istiğrâk* ise *istiğrâk-ı hakîkî* ve *istiğrâk-ı örfî* olarak ikiye ayrılır. Başta İbn Fâris ve İmam Birgivi olmak üzere farklı bir taksim önerisinde bulunan bazı dilciler ise ال takısının *cins* ve *ahd* olmak üzere ikiye ayrıldığını zikreder. Zikredilen dilcileri bu görüşe sevkeden husus, istiğrâkı, *cins* ifade eden ال takısının bir türü olarak değerlendirmeleridir.

Bir kelimada daha önce zikri geçen bir sözcük tekrarlandığında, ikinci sözcüğün başına getirilen harf-i ta'rîfin *ahd-i zikri*; kelimada zikri geçmeyen fakat herhangi bir şekilde önceden bilinen bir varlıktan söz edildiğinde sözcüğün başına getirilen harf-i ta'rîfin *ahd-i zihni*; etrafımızda veya yanımızda bulunduğu için bilinen ve işitildiğinde anlaşılabilir bir varlıktan söz edildiğinde kelimenin başına getirilen harf-i ta'rîfin ise *ahd-i hâricî* diye isimlendirilip tespit edilmiştir.

39 el- Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, s. 40; et-Teftazânî, *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, s. 80.

40 el-En'âm, 6/73.

41 el- Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, s. 40; et-Teftazânî, *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, s. 80.

42 el-Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa: el-meâni ve'l-beyân ve'l-bedi'*, s. 48; el- Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, s. 40; et- Teftazânî, *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, s. 80; Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 228-229.

Elif-lam takısının *ahd-cins-istiğrak* şeklindeki üçlü kategorisinden bir diğerinin *cins* için olduğu ve şayet elif-lam takısının getirildiği kelime muayyen bir varlığa delalet etmeyip bir türü ifade ederse bu elif-lam takısının *cins*'e delalet ettiği ve buna *hakikat* ve *mâhiyet* adı da verildiği saptanmıştır.

Elif-lam takısına dair üçlü kategorinin bir diğerinin ise *istiğrak* için olduğu ve başına geldiği *cins* ismin bütün fertlerini kapsıyorsa bu harf-i ta'rîfin *istiğrak*'a delalet ettiği, bunun ölçütünün de başına كل lafzı getirildiğinde anlamının bozulmaması olduğu sonucuna varılmıştır. İstiğrak ifade eden harf-i ta'rîfin *cins* ifade eden harf-i ta'rîfle ayrıştığı en önemli noktanın burası olduğu, nitekim *cins* ifade eden harf-i ta'rîfli kelimenin başına كل lafzı getirildiğinde anlamın bozulduğu tespit edilmiştir. İstiğrak ifade eden harf-i ta'rîfin de istiğrâk-ı hakiki ve istiğrâk-ı örfî olarak iki kısma ayrıldığı; istiğrâk-ı hakikide, dil açısından lafzın kapsamına giren bütün fertlerin kastedildiği, istiğrâk-ı örfîde ise dil açısından değil de örf açısından lafzın kapsadığı bütün fertlerin kastedildiği sonucuna varılmıştır.

Harf-i ta'rîfle ilgili elde edilen bu verilerden hareketle harf-i ta'rîfin umûm ifade etmesinin yalnızca istiğraka delâlet etmesiyle sınırlı olduğu ve diğer kullanımlarda harf-i ta'rîfin umûma delaletinin söz konusu olmadığı, nahiveci ve usulcülerin genelinin kanaatinin de bu yönde olduğu tespit edilmiştir. İstiğrak (umûm) ifade eden ال takısının ise üç farklı lafız türüne dahil olduğu sonucuna varılmıştır:

1. الذین، المشرکین، المسلمین lafızlarında olduğu gibi cemi' isimler.
2. التراب، الماء، الحيوان، الناس örneklerinde olduğu gibi *cins* isimler.
3. السارقة، السارق lafızlarında olduğu gibi müfred isimler.

Umûm sigaları içerisinde zikredilen harf-i ta'rîfin *vaz'* ilminde *nev'î vaz'*ın, *vaz'-ı âmm li-mevzû leh hâs* kategorisinde değerlendirildiği tespit edilmiştir. Nitekim *vâzî* (dil kurucusu), harf-i ta'rîfi, küllî bir mülâhaza ile örneğin başına geldiği lafzın bütün fertlerini içine alması için “أل” takısını *vaz'* etmiştir. Bu açıdan umûmî bir *vaz'* söz konusudur. Fakat bu lafız, *umûmu 'ş-şümûl* değil de *umûmu 'l-bedel*⁴³ olarak düşünüldüğünde, kullanıldığı her cümlede içine aldığı fertlere tek tek delalet etmesi hasebiyle muayyen bir anlamın karşılığını ifade eder ve bu açıdan *mevzû leh'i husûsîdir*.⁴⁴

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

43 'Umûmu'-şümûl ve 'umûmu 'l-bedel kavramlarıyla ilgili detay bilgi için bkz. Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi*, s. 80-82.

44 Eğnli, *Risâletün ma' mûletün fi 'l-vaz'*, s. 62; Mehmed Rahmi, *el-'Ucaletü'r-Rahmiyye* s. 221.

Kaynakça/References

- Abdülkahir el-Cürçani, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdurrahman (v. 471/1078), *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2004.
- Abdülkerim b. Ali b. Muhammed Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir bi-Şerhi Ravzati'n-nâzir fî usûli'l-fikh*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1996/1417.
- Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed (631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, y.y., t.y.
- Eğimli İbrahim Hakkı Efendi, *Risâletün ma'mûletün fî'l-vaz'*, thk. Musa Alak, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat], 2011, sayı: 25.
- Fazlıoğlu, Şükran, "Hakikat, Mecaz ve Kinâye Arasında, "Kelime" Vaz' mı, İsti'mal mi? : İzhâr ve Şerhleri Çerçevesinde Kelime'nin Tanımı Üzerine Bir Soruşturma", *Balikesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, 2019, III, s. 121-134.
- Güman, Osman, *Nahiv-Fikh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, Doktora Tezi, MÜSBE, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan, 2006.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahaeddin Abdullah b. Abdurrahman (v. 769/1367), Şerhu İbn Akîl, Kâhire: Dâru't-turâs, 1400/1980.
- İbn Cinni, Ebû'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili (v. 392/1001), *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü'l-ilmîyye, t.y.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ (v. 395/1004), *es-Sâhibî: fî fikhi'l-luga ve süneni'l-Arabî fî kelâmihâ*, thk. Mustafa Şuveynî, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî, (v. 761/1360), *Muğni'l-lebib an kütübi'l-e'arib*, tahkik ve şerh: Abdülâtîf Muhammed el-Hatîb, Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatani li's-Sekâfe ve'l-Fünun ve'l-Âdab, 2000/1421, es-Silsiletü't-türâsiyye.
- İbn Malik et-Tâî, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Abdullah (v. 672/1274), Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye, nşr. Abdülmün'im Ahmed Heridi, Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1982.
- İbn Yaiş, Ebû'l-Beka Muvaffakuddin Yaiş b. Ali el-Esedî (v. 643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal*, Mısır: İdâretü't-Tibâatil-münevriyya, t.y.
- Kara, Yakup, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi (Karâfi Örneği)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- el-Karâfi, Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karâfi (ö. 684/1285), *el-İkdü'l-manzûm fî'l-husûs ve'l-umûm*, tahk. ve dirâse: Ahmed el-Hatm Abdullah, Dâru'l-kütüb, 1420/1999.
- el-Kazvîni, Ebû'l-Meali Celaleddin el-Hatîb Muhammed (739/1338), *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa: el-meâni ve'l-beyân ve'l-bedi'*, Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Telhisu'l-miftâh*, tahk. Musa Alak, İstanbul: 2010, y.y.
- Mehmed Rahmi Efendi, Eğimli, *el-'Ucaletü'r-Rahmiyye fî Şerhi'r-Risaleti'l-Vaz'iyye*, thk. Muhammed Salih Sürücü, 2017, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi: MÜSBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, Danışmanı: Doç Dr. Şükran Fazlıoğlu)
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed (v. 834/1431), *Fusûlü'l-bedâ'i fî usûli's-şerai'*, thk. Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1971.
- el-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Ezdî Sümâlî Müberred (v. 286/899), *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhalik Azime, Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1415/1994.

- es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Hem'ü'l-hevâmi'fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1998.
- et-Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (792/1390), *Şerhu'l-Muhtasari'l-meanî*, Mısır: el-Matbaatü'l-mahmûdiyye et-ticâriyye, 1356/1937.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1144), *el-Mufassal fî ilmi'l-Arabîyye*, Beyrut: Dâru'l-cil, t.y.

